

Successionsordningen 1420. 30. juni,

https://tekstnet.dk/books/dipdan/1420/dd_14200630002/

Af MARKUS HEDEMANN

Den 30. juni 1420 mødtes dronning Filippa (1394-1430) med sin mand kong Erik af Pommern (1382-1459, konge af Danmark og Sverige 1396-1439, konge af Norge 1389-1441) ved Lollands albue. Erik lå med sin flåde for at forberede det angreb på Fehmarn, som skulle sætte sig varige spor i historiografien som særligt blodigt.¹ Angrebet var en del af den årelange konflikt om Slesvig/Sønderjylland mellem kong Erik og de holstenske grever, hvem indbyggerne på Fehmarn skulle have hyldet som deres rette herrer, hvilket havde gjort Erik rasende.² Det var et risikabelt forehavende, kongen havde for, og derfor var det nødvendigt at sikre kongemagten over de tre riger for det tilfældes skyld, at han skulle gå hen og dø. Dette er baggrunden for diplomtet, som skal behandles her. Diplomtet indeholdt en omordning og udvidelse af Filippas livgeding, dvs. det territorium, hun måtte råde over i det tilfælde, hun skulle overleve sin mand³, og en dynastisk sikring af Eriks pommerske slægt på den svenske, danske og norske trone. Formålet med at udvide Filippas livgeding var tydeligvis at give hende ressourcer til at forestå successionen i tilfælde af kong Eriks død. Eriks fætter Bugislav blev designeret efterfølger eller i tilfælde af dennes død en anden fra Eriks fædrene slægt, ”som fører griffen”, hvormed der blev hentydet til den grif, som den pommerske hertugslægt førte i sit våben. Den moderne danske historievidenskabs nestor, Kristian Erslev (1852-1930), går bemærkelsesværdigt let hen over diplomtet og forbinder det udelukkende med omordningen af livgedinget. Derimod opfattede Aksel E. Christensen (1906-1981) diplomtet som en hel del mere end blot dette og skrev, at ”dets indhold rækker langt ud over livgedinget, idet det medinddrager hele det nordiske monarkis styre og statsretlige fremtid i tilfælde af kongens død uden at efterlade sig børn”.⁴ Christensens vurdering forekommer yderst berettiget, hvorfor diplomtet her vil blive kaldt ’successionsordningen’.

Livgeding og morgengave

Der er temmelig stort sammenfald mellem begreberne livgeding og morgengave. Etymologisk er livgeding sat sammen af ’liv’ (liv) og ’geding’ (aftale om jordegods), dvs. en aftale om jordegods på livstid. Morgengavens etymologi giver sig selv som følge af, at morgengaven var brudgommens gave til sin brud på morgenen efter brylluppet. Både livgeding og morgengave er i deres oprindelse

1 Korner BD 1388.

2 SRD VII p. 299-300.

3 Cf. opslaget om livgeding på lex.dk, <https://lex.dk/livgeding>.

4 Erslev 1901 p. 57-58: ”Endnu d. 30. Juni laa Erik ved Laalands Albue og traf da en ny Ordning om sin Hustrus Livgeding, men lige efter sejlede han ud”; Christensen 1980 p. 186.

to privatretlige retsinstitutter. De er begge garantier for kvindens status og materielle sikring, hvis hun skulle gå hen og overleve sin mand. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* skriver om livgeding: "Livgeding betegner det underhold, især i jordegods, der tillagdes en dronning til hendes standsmæssige forsørgelse efter ægtefællens død".⁵ Denne definition tager dog ikke højde for alle tilfælde. Således kan nævnes et diplom fra 25. april 1396, hvori Preben Podebusk havde givet sin mor, Gisla, to gårde som livgeding.⁶ Heraf ses, at livgeding er et retsinstitut, som ikke udelukkende behøver at være forbeholdt ægteskabet eller for den sags skyld kronede hoveder. Man må dog sige, at livgedinget optræder hyppigst i forbindelse med kongelige, hertugelige eller grevelige ægteskaber.

I Sverige og Norge anvendtes udelukkende betegnelsen morgengave. Betegnelsen sniger sig ind i danske diplomater fra og med 1300-tallet, men det er karakteristisk nok kun i Skåne som følge af svensk påvirkning.⁷ Livgeding og morgengave kan således betragtes som identiske størrelser, og når Filippas omordnede og udvidede livgeding skal vurderes nedenfor, er det oplagt at inddrage den svenske Konungsbalk, dvs. reglerne for kongemagtens udøvelse i Sverige, i særdeleshed bestemmelserne vedrørende dronningens morgengave. Heri hed det, at kongen skulle fastsætte størrelsen af morgengaven, som ikke måtte omfatte borge eller fæstninger, med sit råds samtykke. Morgengaven skulle falde tilbage til kronen, når dronningen døde. Hvis hun giftede sig i sin enkestand eller drog udenlands, skulle der findes en ny ordning for morgengaven af kongen og hans råd. Ingen skulle kunne tage morgengaven fra hende. Kun i tilfælde af direkte fjendtlige handlinger over for riget, kunne morgengaven blive konfiskeret.⁸ Morgengaven var af overordentlig stor vigtighed og kunne give anledning til storpolitisk tilspidsede situationer. Mest bekendt er dronning Dorotheas (1431-1495) krav på sin morgengave i Sverige. Sagen varede i årevis og førte ligefrem til bandlysning af den svenske kong Karl Knutsson Bonde (1408-1470), som ikke var til sinds at lade Dorothea nyde indtægterne fra morgengaven.⁹

Filippa og Bugislav før 1420

5 *KHLNM*, opslaget "Livgeding".

6 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1396/dd_13960425001/.

7 Cf. Vogt 2005 p. 283 og 286.

8 <https://www.arnell.cc/konungabalken.htm>: Nu vill konungen gå i giftermål och giva sin husfru morgongåva; sådan morgongåva skall givas med samtycke av hans rådgivare och med råd både av biskopar, riddare och svenner, som äro i hans råd, och icke annorlunda, hur stor den skall vara. Konungen har ej rätt att giva borgar eller fästen, utan han må giva av land och av gårdar, efter deras råd och samtycke.

§ 1. Ej skall denna morgongåva gälla längre än i hennes levnadsdagar. Efter hennes livstid skall den gå tillbaka under kronan. Om så är, att drottningen vill gå i giftermål eller fara utom riket och ej stanna kvar inom riket, då må den konung som är i riket giva henne lösen med sitt råds samtycke, hur stor den skall vara.

§ 2. Ingen skall hava rätt att taga morgongåvan från henne, så länge hon är ogift och stannar i landet, utom i fall det blir styrkt med uppenbara gärningar och fulla vittnesbörd, att hon sätter sig emot riket i sådant, som kan komma riket till skada; då har hon förverkat morgongåvan och lösen därför, men ej annars.

9 Jahnke 2018, p. 317-18.

Filippa (1394-1430) var datter af den engelske kong Henry 4. (1366-1413) og var som sådan et betydeligt aktiv på ægteskabs- og alliancemarkedet. Det er derfor ikke mærkeligt, at hun må have forekommet attraktiv for dronning Margrete 1. (1353-1412) som ægtefælle til fostersønnen Erik. Det ville befæste og udbygge det stærke kongedømme, som var blevet konstitutionelt formuleret og bekræftet i Kalmar 1397. Efter lange forhandlinger mellem Danmark og England blev man således enig om ægteskab. I 1406 blev Erik og Filippa gift i Lund. Man kan forstå af successionsordningen fra 1420, at hendes oprindelige livgeding bestod af Odense og det nærliggende Næsbyhoved slot på Fyn, Romerike i det sydlige Norge og Örebro by og slot i Sverige

Bugislav, hertug af Pommern-Wolgast, (ca. 1408-1446) var fætter til Erik. På grund af sin barnløshed tog Erik (hvis eget oprindelige navn var Bugislav) Bugislav under sine vinger. Situationen mindede til forveksling om, hvordan Erik selv var blevet taget under Margrete 1.s vinger for sidenhen at komme til kongemagten. Allerede i 1416 optræder Bugislav sammen med kong Erik i seks breve, såkaldt frelsebreve, udstedt til svenskere i Flensborg, hvori de fritages for at betale visse skatter pga. tjenester aflagt over for kong Erik selv, dronning Filippa og ”vor faderbroders ægte søn Bugislav”.¹⁰ Disse tjenester er utvivlsomt forbundet med konflikten med de holstenske grever om Slesvig/Sønderjylland, en konflikt, der var definerende for hele østersøområdet og således også dannede den politiske baggrund for successionsordningen fra 1420.

Successionsordningen 30. juni 1420: diplomets form og indhold

Det originale diplom er gået tabt og findes kun i afskrifter fra 1700-tallet i det svenske rigsarkiv. At det ligger i Sverige, er ikke så mærkeligt, al den stund Filippa må have fået diplommet med sig ved afrejsen fra Lollands albue. Eftersom hun døde i Vadstena, og eftersom hun i realiteten var Sveriges regent, kan man forestille sig, at diplomet har bevæget sig fra hendes kancelli til det svenske gehejmearkiv, hvor det er blevet skrevet af for siden at gå tabt. Dette er selvfølgelig spekulativt, men vi kan under alle omstændigheder konstatere, at afskrifterne af det tabte diplom befinder sig i det svenske rigsarkiv i dag.¹¹ Filippas genbrev, groft sagt en kvittering til kong Erik, er bevaret og ligger i det danske rigsarkiv.¹² Det er ligeledes udstedt 30. juni 1420 og er som noget naturligt overleveret gennem kong Eriks kancelli.

Successionsordningen er ud fra en teknisk diplomatarisk betragtning temmelig rodet. Man kan forstå, at det er et åbent brev ud fra formelen ”Vi Erik ... gør vitterligt med dette åbne brev”. Der er et element af *narratio*, dvs. en nærmere motivation for diplomets udstedelse, i den indledende passus om, at kong Erik drager i krig mod rigernes fjender, hvad der har givet anledning til dels at

10 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1416/dd_14160901004/, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1416/dd_14160901005/, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1416/dd_14160901006/, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1416/dd_14160901007/, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1416/dd_14160901008/, https://tekstnet.dk/books/dipdan/1416/dd_14160901009/.

11 SDHK nr. 19511.

12 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1420/dd_14200630001/.

sikre rigerne som sådan, hvis han skulle afgå ved døden, dels at omordne dronning Filippas livgeding, fordi det nuværende er upraktisk for hende.¹³ Efter *narratio* bevæger diplommet sig over i *dispositio*, som er det tekniske udtryk for selve diplomets kerneindhold, hvis første del handler om kong Eriks efterfølger, som enten skal være hans fætter Bugislav eller i tilfælde af dennes død en anden fra Eriks fædrene slægt, som ”fører griffen”, hvilket vil sige hertugslægten fra Pommern. Til det formål skal Filippa ganske enkelt være i besiddelse af slotte og len, således at hun skal overdrage disse til Bugislav, når han kommer til skelsår, eller i tilfælde af hans død en anden fra Eriks pommerske slægt. Ordet ”riger” optræder ganske vist ikke, men at overdragelsen af rigerne som sådan til Bugislav (eller hvem, det nu måtte blive), må være pointen med at anføre slotte og len, som Filippa skulle overdrage til Eriks efterfølger, fremgår tydeligt af Filippas genbrev. Der står eksplicit, at hun skulle overdrage ”riger, slotte og lande” til Eriks efterfølger, når denne var blevet myndig.¹⁴

Efter afsnittet om Bugislav, bliver Filippas nye livgeding specificeret. Det omarrangeres, således at hendes livgeding udelukkende kommer til at ligge i Sverige. Det drejer sig om Örebro købstad, slot og len, som hun stadigvæk skal være i besiddelse af, landskabet Närke med ”stålbjerget” og malmbrud, Arboga med sølv- og blyminer, Laglösköping købstad med slottet, Snevringe härad, Västerås slot og købstad og tilliggender (undtagen Borganäs og kobber- og jernbruddene i Dalarne), Enköping købstad med lenet, Trödje, Uppsala med slot, len og herred, Almare-Stäket med lenet, Stockholm by og slot med lenet, Östhammar med det dertil liggende len og endelig Tälje med slot og len. Hvis der i øvrigt bliver fundet malm i disse områder, skal det også tilhøre Filippa. Efter opremsningen af byer, slotte og territorier følger betingelsen, at den dag Filippa dør, skal livgedinget straks falde tilbage til Bugislav eller hvem, der nu måtte være konge af Eriks fædrene slægt, og Sveriges krone og kongedømme. Der føjes yderligere den betingelse til, at Filippa skal have Sjælland, og når hun får garanti for sit livgeding, skal hun straks genoverdrage Sjælland til Bugislav (eller hvem det nu måtte blive). Det må opfattes sådan, at ganske vist skulle Filippa overdrage riger, lande, len og slotte til Bugislav (eller hvem det nu måtte blive), når han kom til skelsår, men med den særbestemmelse, at hun ikke skulle overdrage det yderst kostbare og ressourcefulde Sjælland, før hun havde en garanti fra den nye konge for sit svenske livgeding. Der var med andre ord tale om en ekstra sikring af hendes livgeding for det tilfældes skyld, at der skulle opstå problemer med Eriks efterfølger, som ”førte griffen”. Alt sammen, naturligvis, under forudsætning af, at hun overlevede kong Erik.

13 ... *swo och effter thet att for:ne wor käre hwsfrues lifgedingh, swo som är Näsbyhowet slått medh the Ihän, som ther till ligge, och Ottens i Fruru [dvs: Fiun] och örebroo slått och by medh the län ther tilligge i Swerige, och Romerike i Norige äre witthe[r]le belegen och henne ther medh noget swo ubeleyen ...*

14 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1420/dd_14200630001/: *Men første forde hertugh Buggislaff eller oc then annen som fore er sacht / mundich worther oc til laghe alder kommer / tha scule wi oc wele hanom / rike oc slot oc land j. alle made swo frij oc vbeworne j then same gothe tro igen antworthe / ther wi them wti anamet haue / wten noghet archt . hinder . eller lengre tøffring.*

Dispositio slutter med en tilbagevenden til arvefølgen i rigerne som sådan, idet det stipuleres, at Filippa skal overdrage alle slotte, lande og len i Danmark, Sverige og Norge til Eriks efterfølger, når denne bliver myndig.¹⁵ Derpå følger den tilsyneladende lidt overflødige bemærkning, at kong Erik i øvrigt vil råde for det hele selv, så længe han lever. Dette skal ikke forstås som, at det hele sættes tilbage til nul; der er snarere tale om en versionering af bestemmelserne vedrørende morgengaven, som ægtemanden ifølge svensk lov rådede over, så længe han var i live.¹⁶

Sluttelig følger beseglingsformularen og opremsning af vidnerne, *testes*, som er biskop Bo af Aarhus, ridderne Erik Krummedige, Jens Grim¹⁷, Ivan Bryske, Benedikt Pogwisch, Åge Laxmand, Jakob Nielsen, væbnerne Jakob Brimle, Erik Eriksen, Joachim Skopelitz, Torben Jensen, og brødrene Erik og Peder Oxe. Det interessante ved vidnerne er, at ingen tilhørte Sveriges rigsråd. Også i den henseende er successionsordningen interessant, da man må sige, at det er en temmelig magtfuldkommen konge, der træffer alvorlige og vidtrækkende dispositioner for Sveriges rige, uden at dettes råder inddrages. Man finder næppe en større kontrast til Konungsbalken, ifølge hvilken Sveriges riges råder skulle have været inddraget.¹⁸

Storpolitik og ekspansiv kongemagt

Successionsordningen fra 1420 er storpolitik på øverste hylde, og grunden til at diplommet ikke har fået samme bevågenhed som fx de to berømte breve fra Kalmar 1397, Stralsundfreden 1371, Knud d. Helliges gavebrev 1085 osv. er vel bl.a., at det så at sige skjuler sig godt i nogle relativt anonymt udseende afskrifter i det svenske rigsarkiv. Og så selvfølgelig også det forhold, at bestemmelserne aldrig blev ført ud i livet af gode grunde: Filippa døde i 1430, 29 år før sin mand, som aldrig kom til at se nogen fra sin fædrene slægt efterfølge sig; derimod blev han afsat som konge i 1439 og henslæbte en ikke videre glørværdig tilværelse først på Gotland og sidenhen i sit hertugdømme Pommern. Han ligger begravet i Rügenwalde/Darłowo i en beskeden blykiste, som er noget af en kontrast til hans fostermoders pragtmonument i Roskilde domkirke. Men alt det kunne man ikke vide i 1420, hvor kong Erik sad sikkert på de respektive troner for Danmark, Sverige og Norge, og således var han en formidabel magtfaktor i hele østersøområdet. Det er da også betegnende, at de stakkels indbyggere på Fehmarn, som selvfølgelig havde en klar fornemmelse af, hvad der ventede, den 24. juni 1420 havde skrevet et bebrejdende brev til Lübeck, som ikke ville/turde hjælpe

15 ... och alle slott, landh och län, som for:ne wor husfrue till troo handh anammer, efter thy som fore är sagdt, bothe i Danmark, Swerige och Norige, them skal hwn efter [wor] döth, vm wij afgaa för än wij annerledes här um bestelle, frij och vbeworne igen antwarthe for:ne wor fatherbrothers son ...

16 *KHLM, opslaget "Morgengåva"*.

17 Afskriften har *Frijm*. Men eftersom Jens Grim optræder i Filippas genpart i samme position, er læsningen *Frijm* efter alt at dømme en fejl for *Grijm*.

18 Se nt. 8.

Fehmarn imod kong Eriks angreb.¹⁹ Af brevet kan man i øvrigt forstå, at angrebet allerede er godt i gang. Den storpolitiske vægt af successionsordningen understreges tillige af det forhold, at de hansestæder, der den 15. juni 1423 indgik en vidtgående traktat med kong Erik, blev afkrævet at hjælpe Filippa i tilfælde af Eriks død.²⁰ Erik var i 1423 i en lignende situation som i 1420, da han stod for at sætte ud på den store udenlandsrejse, som skulle medføre dommen i Ofen 28. juni 1424 og den efterfølgende pilgrimsfærd til Jerusalem.²¹ Også i juni 1423 måtte han sikre boet så kraftigt, som det lod sig gøre. Man må sige, at successionsordningen fra 1420 således ikke blot var et spørgsmål om at sikre Filippa en gunstig position efter kong Eriks død, men en afgørende brik i den ekspansive kongemagt, som kong Erik havde arvet efter dronning Margrete, og som hun på sin side havde arvet efter sin far, Valdemar Atterdag.²²

Filippas nye livgeding omfattede et betydeligt større og et betydeligt mere magtfuldt område end hendes hidtige. Med det nye livgeding blev Filippa udover formelt at være dronning i kraft af ægteskabet med Erik også en slags vicekonge i Sverige. Som sådan skulle hun komme til at forvalte sin position dygtigt, og hun er i det hele taget et godt eksempel på, at dronninger i middelalderen ikke blot var handelsvarer på det kongelige ægteskabsmarked, men på alle niveauer var afgørende for at få monarkiet til at fungere.²³

Dynasti og arvefølge

Med successionsordningen fra 1420 er vi inde i det for ethvert førmoderne monarki så prekære spørgsmål om arvefølgen. For Erik og Filippa blev det ekstra prekært, al den stund de ikke havde børn, og deres situation mindede om Margrete 1.s, da hun i sin tid sørgede for at lade Erik efterfølge sig. Med stor succes, må man vel sige: Der har næppe været en mere gnidningsfri overgang til en ny regent, som da Erik i egen ret overtog de tre riger efter Margretes død i 1412. Sverige og Danmark var principielt valgkongedømmer; Norge var principielt arvekongedømme. Valgkongedømmet var ret upraktisk, da det uvilkårligt kunne give anledning til magtkampe, hvilket især kom til udtryk i

19 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1420/dd_14200624001/.

20 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1423/dd_14230615001/: ”Skete det, at den allerhøjeste fyrstinde og frue fru Filippa, dronning af rigerne Danmark, Sverige, Norge, de venders og goters dronning og hertuginde i Pommern, vor kære nådige frue overlevede den førnævnte vor nådige herre kong Erik, og nogen så ville øve vold eller forurette hende på hendes livgeding, som den førnævnte vor nådige herre, kongen havde begavet hende med og efterladt hende, så skal og vil vi førnævnte stæder og vore efterkommere være hende behjælpelig til at få retten og bistå hende, så trofast vi kan.”

21 Cf. Hedemann 2024, ”Ofen-dommen 28. juni 1424”, https://tekstnet.dk/resources/hedemann-m_2025-05-06/article.pdf

22 En anden betegnelse for kong Eriks kongemagt er ”det dominiale arvekongedømme af Guds nåde”, cf. Christensen 1976 p. 238. Betegnelsen er isoleret set god. Grunden til, at den ikke anvendes her, er dens forankring i hele diskussionen vedrørende skellet mellem *regnum regale* (= autokratisk kongemagt) og *regnum politicum* (= rigsrådsstyret kongemagt) og opfattelsen af en strukturel rigsrådsaristokratisk opposition til Erik af Pommerns kongemagt. Det er imidlertid en opfattelse, som forfatteren til disse linjer er uenig i, cf. Hedemann 2011.

23 Cf. Lex.dks opslag om Philippa: https://danmarkshistorien.lex.dk/Dronning_Philippa_1394-1430. Se endvidere *Dronningemagt i Middelalderen – festskrift til Anders Bøgh*, eds. Jeppe Büchert Netterstrøm og Kasper H. Andersen, Aarhus 2018,.

Sverige, og valgkongedømmet var forbundet med håndfæstninger, der begrænsede kongemagten, hvilket den til enhver tid siddende konge naturligt var interesseret i at gå imod. Margrete havde ordnet det sådan, at Erik blev kronet i 1397 som konge over de tre riger, og det blev stipuleret i det berømte traktatbrev fra Kalmar 1397, at han ikke blot skulle arve det, som Margrete havde fået i morgengave i Norge og Sverige, men også det hun var blevet enig med Sveriges riges råd om og det, som hun havde fået af sin mand kong Håkon og sin søn kong Oluf i deres levende live og det, de havde testamenteret hende.²⁴ Det kan diskuteres, om dette betød en principiel indførelse af arvekongedømmet, men Eriks kroning i kombination med mængden af de slotte, lande og gods, som skulle komme ”frit og upåtalet til kongen” gør det under alle omstændigheder rimeligt at tale om, at Danmark og Sverige nu også var blevet de facto arvelige monarkier: Som sagt hører vi intet om valghandling eller hyldninger endsige magtkampe og krig efter Margretes død. Systemet må have forekommet samtiden nærmest mirakuløst hensigtsmæssigt. Og fra et ideologisk synspunkt var kong Erik i hvert fald ikke i tvivl om, at hans adkomst til de tre riger var at opfatte som en arv fra Margrete. Da det danske rigsråd i 1439 klagede over ham, fremførte de bl.a. dette punkt, nemlig at kong Erik i strid med rigets frihed forsøgte at gøre Danmark til et arvekongedømme ved indsættelsen af Bugislav som sin efterfølger. Man skal selvfølgelig være varsom med at tage en så højpolitiseret klagetekst for gode varer, men lige netop i dette tilfælde kan man ikke nægte rigtigheden, når man tager successionsordningen fra 1420 i betragtning.²⁵

Konflikten om Slesvig

Det er særligt i den årelange strid om Slesvig/Sønderjylland med de holstenske grever, at man finder udtryk for Eriks syn på sin kongemagt som arvelig. I forhold til Slesvig/Sønderjylland er fokus udelukkende på Danmarks rige, men man kan med rimelighed gå ud fra, at hans synspunkter

24 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1397/dd_13970713002/: ”Fremdeles skal vor frue, dronning Margrete, styre og besidde, råde over og beholde uhindret, efter sin vilje med al kongelig ret uden undtagelse, så længe hun lever, alt det, som hendes fader og hendes søn indrømmede og gav hende, mens de var i live og i deres testamente, og yderligere hendes morgengave i Sverige og hvad andet, som Sveriges riges mænd er kommet overens med hende om og indvilliget i, at hun skal beholde, og fremdeles hendes morgengave i Norge og det, som hendes herre, kong Håkon, og hendes søn, kong Oluf, der har indrømmet og givet hende, både i deres livstid og i deres testamente, og hun må lade gøre et muligt testamente efter sig, og det skal overholdes, dog således at landene og slottene kommer frit og upåtalet til kongen, når hun dør ...”.

25 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1439/dd_14390706001/: <12> *Item was he vns vterliken anseende to Werdingerborch vnde begherde dat wij hertoch Bugsla{uv}e wolden entfangen tho eme heren vnde koninghe / dar wij eme hochliken vmme beden dat he vns des vordroghe wente vns dat nene wis myt gelike vnde myt eren to donde stunde dat wij so van eme vrygboren ryke scholden en erfrike maken / vnde oft id ok en erfrike were alzo id doch nicht en is so le{uv}et doch en eddele here vnde furste de deme ryke neger were to er{uv}ende wanne hertoch Bugslauē. Do swor he vnde sede dat hertoch Bugsla{uv}e dat scholde er{uv}en edder dat scholde sin liff kosten vnde wolde vns so van vnser vrygheit vnde rechte drenghe. Dette er i parafrase: ”12) Kong Erik mødtes med rigsrådet i Vordingborg, hvor han krævede, at det skulle modtage hertug Bugislav som rigets herre og konge. Derfor bad rigsrådet kong Erik om at forskåne rigsrådet for dette. Ifølge rigsrådet ville det nemlig ikke være foreneligt med ret og ære, at rigsrådet omformede et valgkongedømme til et arvekongedømme. Selvom riget havde været et arvekongedømme, hvad det dog ikke er, var der en anden fyrste, som stod nærmere til at arve riget end hertug Bugislav. Derefter svor kong Erik på sit liv, at hertug Bugislav skulle arve riget, og således ville kong Erik aftvinge rigsrådet dets frihed og ret.”*

på kongemagten i Danmarks rige var identiske med hans synspunkter på kongemagten i Sveriges rige; og på kongemagten i det hele taget. I den såkaldte Nyborg-dom fra 1413 kalder han eksplicit Slesvig/Sønderjylland sin mødrene arv i kraft af at være – som Erik udlægger det – en del af Danmarks rige.²⁶ Logikken må være, at Danmarks rige som sådan opfattes som arveligt. Ved en senere lejlighed, under forhandlinger i Helsingborg 1430, nægtede den danske forhandlingsdelegation at gå med til en våbenhvile mellem kong Erik og holstenerne under henvisning til, at dette ville forholde Erik hans ”mødrene arv”, *moderliken erve*.²⁷

En særlig besynderlighed finder man i et vidne aflagt af jyderne i Ribe den 4. august 1421 om Slesvig/Sønderjylland. Baggrunden var endnu en gang sammenbrudte voldgiftsforhandlinger mellem kong Erik og de holstenske grever i Fehmarnsund, hvorfor Erik følte sig kaldet til at lade de danske landsting udstede vidnesbyrd om sin retmæssige adkomst til Slesvig/Sønderjylland. I jydernes vidne finder man følgende passus:

Det er i sandhed sådan, at hr. kongen har ret til det førnævnte slot og land [dvs. Gottorp og Slesvig/Sønderjylland] både på grund af kronen og på grund af arv, såfremt det juridisk set skulle gå i arv på grund af fødsel, hvad det imidlertid slet ikke gør, thi riget Danmark er et valgekongedømme.²⁸

Denne passus er udfordrende. Der står strengt taget, at han både har arveret og ikke har arveret. Det ekspliciteres oven i købet, at Danmark er et valgekongedømme, og det synes at gå imod kong Eriks egen generelle opfattelse af kongemagten, som den just er skildret ovenfor. Ganske vist er det ikke kong Erik selv, der aflægger vidnesbyrdet, men man må gå ud fra som en given ting, at det er blevet afstemt med ham.

Hvordan skal den mærkelige passus forklares? Kodeordet må nødvendigvis være ”fødsel”. Erik står urokkeligt på sin arveret; men han og alle andre har selvfølgelig godt vidst, at denne arveret ikke kunne være en fødselsret, eftersom han var adopteret. Derfor var der ikke noget principielt kontroversielt for ham i en vending om, at Danmark var et valgekongedømme, hvortil man ikke kunne fødes med en arveret: Han havde jo netop arvet, fordi Margrete havde udvalgt ham, og fordi han formelt set var valgt konge. Sat på spidsen var han blevet valgt til at arve, og denne type arveret har selvfølgelig været overordentlig vigtig i en situation, hvor han som barnløs selv var nødt til at udvælge en efterfølger, som, som det fremgår af succesionsordningen fra 1420, flertallet af de respektive rigers råd så kunne få lov til at vælge fra Eriks fædrene slægt. Efterfølgeren omtales

26 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1413/dd_14130729001/: ”... at nævnte Slesvig hertugdømme hører til os med mødrene arvefølge og -ret i henhold til vort Danmarks riges love.”

27 HR I:8 nr. 842 § 15.

28 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1421/dd_14210804001/: *Dat ys in der warheyt also / beyde dat de here koningh recht heft to deme vorbenomeden slote vnde lande van der kronen weghe vnde oc van erues weghe wen jt myt rechte van bort weghe to erue ghan scholde / des jt doch nicht en deyt / wente dat rike to Dennemarken ys en k{oe}re rike / ok hebbent [e]m de holsten heren weldichliken vnde myt vnrechte vore entholden vnde noch vore holden.*

således ”som ham, sørstededelen af disse rigers råd kårede og udså sig til konge efter os eller efter vores fætter, om vi begge var afgået ved døden”.²⁹ Med andre ord: Bugislav (eller hvem det nu måtte blive) skulle vælges til at arve kong Eriks monarki. Den måde, som kong Erik selv var kommet til sin kongemagt, og den måde, som han planlagde, at hans efterfølger skulle komme til kongemagten, nemlig ved et formelt kongevalg, hvor der selvfølgelig kun ville være en og kun en kandidat, kunne ligefrem kalde på en understregning af, at man ikke kunne fødes til kongemagten.

Valgkongedømme og arvekongedømme

Når man tager disse forhold i betragtning, kan der ikke være tvivl om, at hovedpointen med successionsordningen fra 1420 er at kodificere et pommersk dynasti som indehaver af kongemagten over rigerne Danmark, Sverige og Norge. Der står ganske vist ikke, at disse tre riger skulle være arvelige, men det er i realiteten, hvad successionsordningen giver udtryk for. Og den måde Eriks fætter Bugislav eller hvem, det nu måtte blive i tilfælde af hans død, skulle komme til magten, er med variationer en gentagelse af den måde, kong Erik selv var kommet til sin kongemagt.

Valgkongedømmet var ikke som sådan afskaffet, da ikke mindst fordi Margrete og kong Erik selv havde draget nytte af det. Men det er klart, at rigernes ”frie valg” var blevet en illusion. Intentionen bag bestemmelsen om Eriks efterfølger er åbenlyst at etablere et pommersk dynasti med de facto arveret. Det er ikke for meget sagt, at der er en temmelig skarp modsætning til førnævnte Konungsbalk, hvor der utrykkeligt står, at Sveriges rige er et valgkongedømme.³⁰ Men spørgsmålet er, hvor stor modvilje dette har vakt blandt de højadelige rigsråder 1420, svenske som danske. Det er vel betegnende, at vi ikke hører om samtidig uvilje pga. successionsordningen fra svenske rigsråder, selv om de måske nok kunne have haft et naturligt krav på at blive hørt. Alle må have kunnet se, at Margretes system, som Erik førte videre, medførte politisk stabilitet i en uhørt grad og oven i købet sikrede de tre riger mod at være i konflikt eller krig med hinanden. Det hedder betegnende i traktatbrevet 1397, at med dettes indgåelse skulle ”al fejde og splid, som indtil nu i lang tid har været rigerne imellem, være fjernet og aldrig mere fremmes eller fremdrages, og det ene rige skal aldrig mere bekrige det andet og ikke fremdrage noget, der kan afstedkomme krig eller uenighed”.³¹ Et relevant apropos hertil stammer fra de engelske udsendinge, der i 1402 var sendt til Danmark for at forhandle om ægteskab mellem Filippa og Erik. De skrev tilbage til Filippas far, kong Henrik 4, at ”fremdeles skal den fred, som førnævnte tre riger nu ifølge forsoningen føler, ligeledes styrke nævnte varighed, hvilken fred hverken disse tre riger eller noget af dem før dette

29 ... *ther meste delen af thesse riges radh korethe och utkeste sigh till konungh, epter oss och epter for:de wor fatherbroders son, om bothe han och wij tillforene afginge och döthe blefue ...*

30 <https://www.arnell.cc/konungabalken.htm> kpt. IV: Nu skall till konungariket i Sverige konung väljas, och det skall ej ärvas.

31 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1397/dd_13970713002/: Hær meth scule alle feydhe. oc twædrecht som mellom riken her til aff longe forlidhnæ tymæ warit hafue. næther legges oc aldre mer wppas eller wp draghes oc aldre mer et rike. orloghe wpa thet annet. oc engte thet wp draghe. ther orlogh. eller wsæmye ma aff komme.

tidspunkt i 200 år ikke har følt eller har haft hver for sig, men vedvarende tyngedes af uudholdelige stridigheder o.s.v.”³²

Efter 1420

Alle Eriks planer blev til intet. Krigen mod holstenerne og fra 1426 også de vendiske søstæder gik i og for sig ikke dårligt. Men det er måske betegnende, at netop efter Filippas død i 1430 begyndte det at gå ned ad bakke. Krigen blev reelt tabt, da det lykkedes holstenerne at indtage Flensburg 1431. Erik var bestemt ikke til sinds at bøje sig, og han gjorde, hvad han kunne, for at sabotere den våbenhvile, der blev indgået i Horsens 1432. Konflikten om Slesvig/Sønderjylland, der havde stået på mere eller mindre intensivt siden Margretes sidste dage, og i hvilken kong Erik vitterligt havde fejret politiske, diplomatiske, juridiske og til tider endda militære triumfer, var blevet så tæt forbundet med selve udfoldelsen af Eriks autokratiske kongemagt, at nederlaget til de holstenske grever var ensbetydende med et nederlag for denne type kongemagt. Da der tilmed rejste sig et oprør i Sverige i 1434, havde han ikke mange muligheder tilbage, og der blev således indgået en endelig fred med holstenerne og hanseater i Vordingborg 15.-17. juli 1435. I den forbindelse må man sige, at kong Erik fra den tid politisk set var dead man walking. Freden i Vordingborg betegner et tydeligt omslag i forholdet mellem kong Erik og hans rigsråder, med hvem han ikke længere samarbejdede, men modarbejdede med det lidt, han havde tilbage. Det er derfor ikke mærkeligt, at kong Eriks kongemagt fra midten af 1430'erne mødtes af en udtalt opposition i alle tre riger, og i 1439 blev han som sagt afsat som konge af det danske rigsråd. I 1441 blev han afsat som konge af Norge. Strengt taget fulgte der ikke en principiel opsigelse fra Sveriges rigsråd, men den 25. april 1439 meddeler Sveriges rigsråd til indbyggerne i Östergötland, at Karl Knutson Bonde er rigets sande marsk og beder dem støtte Sveriges Tre Kronor mod Dannebrog.³³ Og selv om det svenske rigsråd overvejede grunde til at beholde Erik som konge, kom det aldrig til at ske.³⁴

Bugislav forsvandt ikke ud af billedet efter 1420. Han nævnes ved flere lejligheder i 1427 og 1429 på en måde, så der ikke er tvivl om, at han stadigvæk var den designerede efterfølger til Erik. I 1427 drejer det sig atter engang om frelsebreve, denne gang to, hvori modtagerne får visse skattefriheder for tjenester over for kong Erik selv, dronning Filippa og hertug Bugislav.³⁵ I 1429 er Bugislav med til at overdrage gods på Lolland til Herman vamme Hagen for dennes tjenester over for kongen selv, dronningen og ”vor fætter Bugislav”.³⁶ Efter nederlaget til holstenerne tildelte Erik

32 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1402/dd_14020725004/: *Item pax. quam ex adunacione modo senciunt predicta tria regna/ eciam fortificabit dictam perpetuacionem/ qualem pacem ante hec tempora a .cc. annis non senserunt nec habuerunt diuisa/ nec ipsa tria/ nec eorum aliquod/ set continue opprimebantur querelis importabilibus/ etcetera.*

33 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1439/dd_14390425001/.

34 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1439/dd_14390605003/.

35 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1427/dd_14270629001/ og

https://tekstnet.dk/books/dipdan/1427/dd_14270703001/.

36 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1429/dd_14290317001/.

ham i 1438 Nyborg Slot samt Hindsgavl og Hagenskov på Fyn, hvilket mest af alt må betegnes som en sidste desperat manøvre i den magtkamp, der havde stået på siden midten af 1430'erne med rigsrådet. Med kong Eriks afsættelse i 1439 forsvinder Bugislav ud af danmarkshistorien.

Dronning Filippa ligger begravet i Vadstena klosterkirke, hvortil hun havde knyttet et særligt bånd. Erik indstiftede to righoldige altre til Filippas ære i Kalmar og Vadstena, hvormed han satte hendes store arbejde og betydning i relief.³⁷

Konklusion

Successionsordningen fra 1420 er udtryk for en ekspansiv kongemagt med alt, hvad det indebærer af dynastiske og autokratiske tendenser. Det kommer i særlig grad til udtryk ved sammenling med ovennævnte Konungsbalk. Det virker demonstrativt, at Filippas nye livgeding kaldes livgeding og ikke morgengave til trods for, at alt det nye gods udelukkende kom til at ligge i Sverige, hvor man som sagt netop ikke brugte betegnelsen livgeding, men derimod betegnelsen morgengave. Kong Eriks magtfuldkommenhed bliver understreget af det forhold, at ingen af vidnerne er svenske, hvilket står i temmelig grel modsætning til Konungsbalkens bestemmelse om, at kongen skal fastsætte morgengaven til dronningen efter godkendelse af rigets råder. Der står endvidere, at morgengaven ikke må bestå af borge og fæstninger, hvilket også må siges at være en temmelig grel modsætning til Filippas nye livgeding, som omfattede fire af Sveriges hovedfæstninger: Tälje slot, Vesterås slot, Stockholm slot og Almare Stäket. Endelig har Konungsbalken en bestemmelse om, at morgengaven skal falde tilbage til kronen, når dronningen dør. Også dette står i kontrast til det nye livgedings stipulering af, at livgedinget skal falde tilbage til Bugislav, når Filippa dør. Ganske vist nævnes også kronen og Sveriges rige i den forbindelse, men det virker som et appendix, der er vedføjet for en ordens skyld.³⁸ I Filippas genbrev omtales udelukkende Bugislav.³⁹

37 SDHK nr. 21326 og 21342.

38 ... och när hwn afgaar och döth blifuer, att alt thetta för:ne tå genist effter hennes döth frith i alle made och vbeworeth igen komme till för:de wor fatherbroders af Pomeran ächte son, eller um han här för innan afgaar och döth blifwer, till en annan af wor fäternes slächt, som gripen förer, ther i thesse rijge till konungh worter koret, som fore är sagt, och till cronan och konungedömet i Swerige ”Og når hun dør, at alt dette førskrevne straks efter hendes død frit og på alle måder ubefæstet skal komme igen til vores førnævnte vores farbroders ægte søn [= fætter] eller, om han er død forinden, til en anden af vores fædrene slægt som fører griffen, og som er blevet kåret til konge i disse riger, som før sagt, og til kronen og kongedømmet Sverige”.

39 https://tekstnet.dk/books/dipdan/1420/dd_14200630001/: Item scule wi oc wele oc oss meth thette wort breff ther til forbinde oc j godh tro til wilkore / at forwaret / ok bestillet swo / thet alle . slot . land . køpstædher . bergh / hærith . oc lææn / som oss nw til wort liiffgheding vnte oc bebreuethe ære som forescreuit staar / scule alle sammen / naar wi døø oc affgaa genist frii oc vbeworne igen kome til forneffnde hertugh Buggislaffs hand . eller til thens aff for^{de} wor nathighe herres fæthernes frenders hand . som korædh worther til konung ouer thisse rike som fore er sacht ”Fremdeles skal og vil vi med dette vores brev binde os til og i god tro gå ind på det villkår, at det skal være garanteret og bestemt således, at alle førskrevne slotte, lande, købstæder, bjergværker, herreder og len, som vi nu har fået brev på, frit og ubefæstet skal gå tilbage til førnævnte hertug Bugislavs hånd eller til den af vor førnævnte nådige herres [= kong Erik] fædrene frænder, som måtte blive kåret til konge over disse riger, som før sagt”.

Det er rimeligt at sige, at danmarkshistorien stod ved en skillevej i årene efter 1420. Meget kunne være gået temmelig meget anderledes, hvis Eriks grandiose, dynastiske planer var blevet ført ud i livet. Erik af Pommern har fået relativt dårlig presse sidenhen, hvilket vel først og fremmest skyldes, at han i sidste ende stod tilbage som den store taber. Det er nemt at se ham som den uregerlige umulius, der satte alle sin kloge fostermoders store anstrengelser og vældige triumfer over styr. Dette er imidlertid et fortegnet billede. Frem til de militære nederlag i Slesvig havde han trods alt opnået spektakulære politiske, diplomatiske og juridiske resultater. Danmarkshistoriens største pengemaskine, Øresundstolden, blev indført af kong Erik i 1429, han grundlagde Landskrona og fik vristet København endegyldigt væk fra Roskilde-biskoppen. Selv med nederlaget i kampen om Slesvig er det i og for sig ikke helt dårligt. Den store uvilje mod ham kommer formodentlig først og fremmest på grund af det voldsomme brud, der indfandt sig i 1439, da han blev afsat som danske konge. Hele det system, han repræsenterede, dvs. en ekspansiv og autokratisk kongemagt med åbenlyst dynastiske aspirationer, blev kastet over bord i et voldsomt ryk for at give plads til den relativt docile Christoffer af Bayern i første omgang og sidenhen den ”rigtige” kongeslægt i danmarkshistorien, Oldenborgerne. Arild Hvitfeld skriver:

Det som skilte ham [ie. kong Erik] fra rigerne var først og fremmest, at han ville pånøde dem sin fætter Bugislav som konge imod dette riges [Danmarks] grundlæggende lov. Riget er nemlig et valgrige, hvorfor rigens råd ikke ville acceptere Bugislav, med hvem Erik ville gøre riget til et arverige med alt hvad der følger af allehånde problemer for arverigerne, når en arving bekæmper en anden.⁴⁰

Erslev har en nogenlunde ædruelig vurdering af Erik af Pommern, som bedømmes i egen ret og ikke ud fra 1800-tallets antityske tendens.⁴¹ Men heller ikke ifølge Erslev kan han måle sig med Margrete i ”statskløgt” eller for den sags skyld Valdemar Atterdag i smidighed. Hvad det første angår, må man sige, at Erik med ret stort held frem til 1430 forfulgte den politik, der var blevet sat i søen af Margrete. Det er derfor egentlig svært at se, hvad der skulle have gjort ham mindre ”statskløgtig” end Margrete. Men mht. smidigheden kan Erslev have en pointe. Man kan spørge sig selv, om Erik ikke kunne være forblevet konge på trods af nederlaget i Slesvig. Det ville fra Eriks side have krævet en accept af, at de store juridiske og diplomatiske triumfer, først og fremmest traktaten med hansestæderne 15. juni 1423 og Ofen-dommen 28. juni 1424, var blevet gjort til intet af den holstenske krigslykke i kombination med den hanseatiske frygt for Eriks kongedømme som den dominerende faktor i østersøområdet. Denne accept var han under ingen omstændigheder villig til at give, hvilket foranledigede det voldsomme brud, som markerede overgangen fra en ekspansiv

40 Hvitfeld 1652 tom. I p. 817: *Det meste hannem skilde ved Rigerne var at hand vilde trnge dennem paa for konge hans faderbrodersøn Hertug Bugislav imod dette Rigis Fundamental lov/ som er it valrige/ huilckket Rigens Raad icke vilde / oc der med vilde hand gjøre dette Rige til it Arffverige / oc allehaande Forandringe undergiffven/ som medfølger Arffveriger/ hvordan ens Arffving fortrycker den anden.*

41 Erslev 1901, p 422 ff.

autokratisk kongemagt til en styreform med udpræget adelig kontrol af den til enhver tid siddende konge. Det er ikke for meget sagt, at den styreform, der fulgte i kølvandet på afsættelsen af kong Erik, med variationer holdt sig frem til enevældens indførelse i 1660.

Litteratur og kilder

Albrechtsen, Esben, "Abelslægten og de schauenburgske hertuger", *De Slesvigske hertuger*, edss. Carsten Porskrog Rasmussen Inge Adriansen & Lennart S. Madsen, Aabenraa 2005

Carlsson, Gottfrid, "Drottning Dorotheas svenska morgongåfva", *Historisk Tidskrift* 31. årg., 1911 (1912), p. 238-268

Christensen, Aksel E., *Kongemagt og Aristokrati – Epoker i middelalderlig dansk Statsopfattelse indtil Unionstiden*, København 1976

-, *Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439*, København 1980

Daae, Ludvig, "Erik af Pommerns, Danmarks, Sveriges og Norges Konges, Giftermaal med Philippa, Prindsesse af England", *Historisk tidsskrift*, rk. 2, bind 2, 1880, pp- 332–374

Die chronica novella des Herman Korner, herausg. von Jakob Schwalm, Göttingen 1895 (**Korner**).

Erslev, Kristian, *Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse*, København 1882

-, *Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning*, København 1901

Flemberg, Marie-Louise: *Filippa: engelsk prinsessa och nordisk unionsdrottning*, Santérus Förlag 2015.

Hanserecesse von 1256-1535. Erste Abt. von 1256-1430 Bd. I-VIII bearb. von Karl Koppmann. Zweite Abt. von 1431-1476 Bd. I-VII bearb. von Goswin Frhr. von der Ropp, Leipzig, München 1870 ff. (**HR**).

Hedemann, M., "Var Erik af Pommerns kongemagt arvelig?", *Historisk Tidsskrift* 117, Hft. 2, 2017, p. 503-530.

-, "Unionsbrevets kongelige program og krigen om Slesvig", *Scandia* 2011, p. 38-71

-, opslag om Filippa på danmarkshistorien.dk/Lex.dk:

https://danmarkshistorien.lex.dk/Dronning_Philippa_1394-1430

Hvitfeld, Arild, *Danmarckis Rigis Krønike*, tomm. I-II, København 1652

Holmbäck, Åke og Wisén, Elias, *Magnus Erikssons Stadslag i nusvensk tolkning*, 1966

Jahnke, C., "En magtfuld enkedronning – Dorothea af Brandenburg, dronning af Danmark, Norge og Sverige", *Dronningmagt i middelalderen – Festskrift til Anders Bøgh*, eds. Jeppe Büchert Netterstrøm og Kasper H. Andersen, Aarhus 2018, p. 305-29.

Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder – fra vikingetid til reformationstid I-XXII, 1956-1978 (**KHLNM**)

Olesen, Jens E., *Rigsråd, kongemagt, union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449*, Århus 1980

-, opslag om Filippa på Lex.dk: <https://lex.dk/Filippa>

Scriptores Rerum Danicarum VII, edss. Jacob Langebek og P.F. Suhm, København 1792. (**SRD**)

Svenskt Diplomatariums Huvudkartotek (SDHK), <https://sok.riksarkivet.se/SDHK>

Vogt, Helle, *Slægtens funktion i nordisk højmiddelalderret – kanonisk retsideologi og fredskabende lovgivning*, København 2005

Werlich, Ralf Gunnar, "Bogislaw IX. von Pommern – Stolp – ein Pommer in den dynastischen Plänen der nordischen Reiche in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts," in: *Pommern. Geschichte, Kultur, Wissenschaft*. 2. Kolloquium zur Pommerschen Geschichte 13. und 14. September 1991, Greifswald, 1991, S. 37-51.

Wisén, Elias, v. Holmbäck, Åke.